

Magyarországi barokk és felvilágosodás kori művészek a Délvidéken

Adalékok a Vajdasági Magyar Képtár kutatásához

Március végén a Magyar Köztársaság támogatásával negyven év várakozás után a Szabadkai Városi Múzeumban megnyílt a Vajdasági Magyar Képtár (1830–1930) állandó tárlata, melynek szerzője Ninkov K. Olga, az intézmény művészettörténésze. A kiállításon tucatnyi tematikus egységbe rendezve ismerkedhetünk meg a 19. század elejétől a 20. század első feléig megszületett műalkotásokkal. Számos műfaj (grafika, víz-, olaj-, pasztell-festmények, terrakotta-, gipsz- és márványszobrok, bronzplakettek) képviselik a gyűjteményt. Az érdeklődő közönséget interaktív segédeszközök és gazdag katalógus vezeti, melyből megtudható, hogy 111 alkotó 396 alkotását tartalmazza e gyűjtemény, melynek csak egy része került bemutatásra helyszüke miatt, s a jövőben más-más válogatásokat is megismerhetünk (NINKOV 2014: 2). Az 1973-ban megnyílt, csupán bő egy hónapig (1973. november 27.–1974. január 5.) látható első tárlat és kísérőszövege 51 alkotót és 138 alkotást dolgozott fel, a képtár megálmodója, Bela Duranci jóvoltából. Az elmúlt négy évtizedben intézményünk egykori szakemberei (Baranyi Anna, Branislava Šadi) tovább gyarapították és dolgozták fel a gyűjteményt, mely „...azoknak a magyar nemzetiségű művészeknek az alkotásait kutatja, gyűjti, dolgozza fel és állítja ki, akik (a mai) Vajdaságban születtek vagy alkottak 1930-ig” (DURANCI 1973: 3).

A képtárt behatároló két évszám számos kérdést vet fel, melyekre megpróbálok feleletet adni, mélyrehatóbban a kezdetet megjelölőt járom körül. A második évszám jelentését Bela Duranci pontosan meghatározta kiállításának katalógusában: 1930-ban alapították meg a rövid életű nagybecskereki művésztelepet az itt élő magyar művészek (DURANCI 1973: 7). Az 1830-as évszám a magyar felvilágosodás kori művészetet (1780–1830) lezáró dátum (ZÁDOR 1980: 39), azonban a Vajdasági Magyar Képtár első kurátora nem ehhez a korszakhatárhoz kötötte gyűjte-

ményét. A valós ok az volt, hogy a Szabadkai Városi Múzeum Művészeti osztályának legkorábbi jelentős korpusza Schmidt (Schmitt) József (1760 körül–1834 után) bánsági származású pesti művész nevéhez köthető, s az általa festett tucatnyi nemesi portré a 19. század első évtizedeiben (1816–1834) keletkezett (MIHÁLYI 2014: 16).

Vajon csak 1830-tól van magyar művészet a Délvidéken? Természetesen nem, s ez már az alapításkor is tudatosult, hisz az 1965-ben megkezdett munka még igencsak az elején járt: „Sajnos, [...] a rendelkezésünkre álló adatok nagyon szegényesek. A törökök visszavonulása után a barokk művészet Magyarországon csaknem teljes egészében idegen mesterek hatása alatt él [...], csupán szerényebb feladatok megoldása marad a magyar(országi) művészekre. Ebben az úgymond érintetlen korszakban a tudomány előtt nagy és nehéz feladatok állanak” (DURANCI 1973: 6). Vidékünk 18. századi művészeti hagyatéka szinte kizárólag egyházművészeti jellegű, s ezért többségük műemléki jellegű épületekben-templomokban található (oltárképek, szobrok, falfestmények), de ez nem ok arra, hogy a köz- és magángyűjteményektől külön kezelje az anyagot a kutatás, s nem is teszi ezt, hiszen eredményei számos átfedést mutatnak és kérdést tisztázhatnak, művet és alkotót attribuíálhatnak. A mai Vajdaság területén két markáns történelmi keresztény felekezet művészeti hagyatéka különíthető el, a katolikus és az ortodox egyházé. Mindkettő minőségileg és számbelileg is szinte egyenrangú, viszont a sajátos történelmi körülményeknek köszönhetően egyikük, az ortodox – mely nemzeti egyház – részletesen kikutatott, feldolgozott és bemutatott, míg a katolikus – mely a magyar, horvát és német lakossághoz köthető – a személyes kutatások megkezdéséig csak érintőlegesen szerepelt különféle összeírásokban, melyek a Vajdasági Múzeumi Dolgozók Egyesülete Művészettörténeti osztályának kezdeményezésére induló, s a Tartományi Műemlékvédő Intézet szakembereinek együttműködésével folyó munka eredményeként láttak napvilágot. Sokszor e hézagos listák is jelentős értékkel bírnak, mivel több esetben csupán ezek az egyedüli fogódzók az időközben megsemmisült műértékekkel kapcsolatban (MOMIROVIĆ 1986, 1989). Mélyrehatóbban a horvát művészettörténet dolgozta fel a horvát ferences tartományhoz 1923-ban csatolt ferences templomok (Szabadka, Bács) barokk örökségét (REPANIĆ BRAUN 2004).

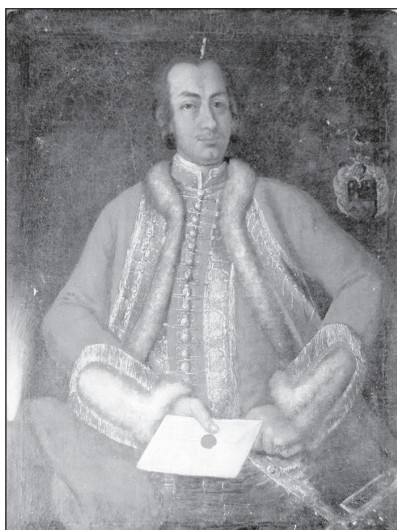
A magyarországi barokk művészettörténet nagyasszonya, Garas Klára akadémikus még 1953-ban meghatározta a korszak kutatásának irányvonalát: „A 18. század festészetét a kor történeti keretében tárgyaljuk, az akkori Magyarország politikai határain belül. Szemügyre kell vennünk mindazt, amit ebben a korszakban festettek. Az, hogy valamely alkotást

külföldi idegen vagy hazai nem magyar mester készített, lehet fontos és jellemző sajátosság, de semmi esetre sem ok arra, hogy vizsgálatunkból kihagyjuk. Sőt éppen egyik legfontosabb feladatunk tisztázni az alkotás létrejöttének sajátos körülményeit, idegen behatások és hazai hagyományok szerepét” (GARAS 1953: 12). A barokk korban elsősorban a felekezeti és rendi hovatartozás számított, a feudális „nemzet” fogalma uralkodott. A magyarországi mesterek nevei a szakirodalomban a 19. századi törekvéseknek köszönhetően magyarosított változatukban fordulnak elő, noha e főként délnémet, morva származású kézművesek jelzetei és nevei leginkább latin vagy német nyelven íródtak: Sebastian Stetner, Paulus Antonius Senser, Franciscus Falconer, Joseph Falconer, Joseph Schmitt, Josephus Carolus Schöff, Joseph Pesky, Johannes Mertz, Joseph Schwarz, Mathias Hanisch stb.

A Délvidék az impériumváltásokkal kimaradt az anyaországi barokk kutatás látóköréből, az utóbbi két évtized restaurálások által kezdeményezett értékmentő, hiánypótló egyházművészeti kutatásai számos eredményt hoztak, melyek segítségével több, eddig pusztán levéltári adatokkal igazolható mester életműve vált megfoghatóvá, kelt újra életre (KORHECZ PAPP 2008). Tavaly elkészült a Szabadkai Püspökség egyházművészeti katasztere, s a délvidéki katolikus egyházi gyűjtemény(ek) létrehozása is folyamatban van, hogy kulturális örökségünk ezen szelete ne tűnjön el nyomtalanul. A Szabadkai Városi Múzeum programjaiban bemutattuk a megvalósult eredményeket: 2012-ben Stettner Sebestyén budai, 2014-ben Hanik Mátyás vándorfestőnek rendeztünk kiállítást, mely bejárta a régiót.

Kegyképek és -szobrok, valamint oltárképek és -szobrok a Délvidéken

Egy olyan örökséggyűjtést szeretnék tanulmányomban körvonalazni, mely kimaradt mindenféle alaposabb feldolgozásból. A felvilágosodás koráig a művészet túlnyomórészt egyházi jellegű volt egész Európában, s ez fokozottan igaz térségünkre, ahol a hódoltság előtti művészeti örökség néhány középkori épületen tanulmányozható, vagy a régészet tárgykörébe tartozó leleteken. Maga a barokk művészet, mely Itáliában a 16. század közepén jelenik meg, s a 17. században teljeseedik ki, a mi vidékeinken csak a török kiűzése utáni időkben, a Rákóczi-szabadságharcot követően jelentkezik. A 18. század első felében keletkeznek az első művészeti együttesek a katolikus és ortodox egyház kebelén. A késő barokk korszak egészen a 19. század első évtizedéig, a napóleoni háborúkig elhúzódik. Felvirágzására a katonai közigazgatás megszüntetése után kerülhetett sor 1742 után. Korábbi korszak műalkotása csak gyűjtői csatornákon juthatott

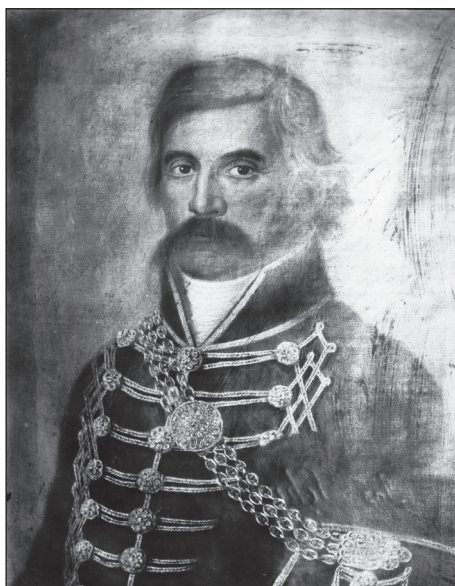
*Ismeretlen magyarországi mester:
Kárász II. Miklós, 1750 körül*

*Ismeretlen magyarországi mester:
Kárász Mária, 1750 körül*

el vidékünkre, s csak kivételes esetekben került közgyűjteménybe. E világi örökség emlékeinek legnagyobb részét, mely egykor nemeseink kastélyait vagy a polgári lakásbelsőket díszítette, eltüntette a 20. század két világháborúja, az impériumváltások és a kommunista államberendezkedés. Töredékük került csak közgyűjteményekbe, nagy részük, ha át is vészelt a háborúkat, a műkereskedelem csatornáin Nyugatra vándorolt. Szerencsés kivételként tarthatjuk számon a horgosi Kárász család arcképcsarnokát, melynek első portréi a 18. század közepéről származnak, de Barabás Miklós-művek is gazdagítják (KORHECZ PAPP 2009: 135). A Daniel család egykori gyűjteményében öt portré származott Veress Mátyás (1739–1809) erdélyi, Alconiére Tivadar (1797–1865) nagymartoni születésű bécsi, Csillagi Lajos (1829–1903) vándor- és Zahoray János (1835–1909) felvidéki mesterektől (MILANOVIĆ JOVIĆ 1978: 173–174). Szétszóródott a Vojnich család arcképcsarnoka, melyben további publikálatlan Schmitt-portrék és Schöff József Ágost- (1809–1888) munkák voltak egykor, amint az az 1930-ban a képekről készült leltárból megállapítható (a Vojnich Antal és György arcképeiről készült felvételeket egykor a Szabadkai Történelmi Levéltárban őrizték) (publikálva GAJDOS 1995: 47).

Vidékünkön a barokk korban a művészek ritkán lépték át felekezetük határait, néhány kivételtől eltekintve az ortodox művészek az ortodox egyháznak dolgoztak, a katolikus festők a katolikus egyház megrendeléseit teljesítették. Ritka kivételként említhető meg a bánági Demetrius Popovich, aki 1770-ben a titeli Nagyboldogasszony-templom első főoltárképét készí-

*Schmitt József: Vojnich Lőrinc bíró
(jelzet a hátoldalon Schmidt Jos.
1816) díszmagyarban,
a SZVM Történelmi osztályának
fényképgyűjteményében*

tette (MILANOVIĆ JOVIĆ 1989: 11). Azt is fontos kiemelni, hogy a mai Vajdaság területe a 18. században három egyházi központhoz tartozott: a mai Bácska a kalocsa-bácsi érsekség déli részét tette ki, a Szerémség a diakovári püspökség fennhatósága alatt állt, viszont a Bánság a csanádi püspökség igazgatása alatt volt, s ettől függően különbözött egyházi és polgári élete is. A bácskai vidékekről Buda 1686-os felszabadításával egy időben a zentai csatával (1697) végérvényesítve zavarták ki a törököt, azonban a polgári élet és gyarapodás a Rákóczi-szabadságharc után vehette csak kezdetét. A szerémségi végekről a péterváradi győztes ütközet (1716) takarította ki végleg a törököt, míg a Bánság a 18. század közepéig újra az Oszmán Birodalom fennhatósága alá tartozott, s a magyar polgári közigazgatás csak a 18. század utolsó negyedében kezdődött meg, addig a bécsi kamara irányította, ami természetesen az egyházművészeti örökségre is rányomta a bélyegét (VÁARTACIU MEDELET 2012: 13).

A katolikus egyház már a kialakult művészeti központokból (Bécs, Pest-Buda, Pécs) tudott rendelni anyagi lehetőségeihez mérten, az ortodox egyház számára új műhelyek alakultak Aradon, Temesváron és Újvidéken (KULIĆ 2007: 16). A teljesen elnéptelenedett Délvidék első művészeti emlékei a ferences rendhez köthető Mária-kegyképek: szabadkai Fekete Mária (ismeretlen budai mester, 17. század vége), a bácsi Örvendező Szűzanya (Dima mester, 1685), az újvidéki Segítő Mária (ismeretlen bécsi mester, 1700 körül), a karlócai Segítő Mária (ismeretlen bécsi mester, 1700 körül) és a tekijai Szűzanya (ismeretlen bécsi mester, 1716), a palonai

Schmitt József: Vojnich Lőrincné szül. Temesvári Erzsébet (jelzet a hátoldalon Schmidt Jos. 1816) fehér ampire ruhában, piros stóllával, a SZVM Történelmi osztályának fényképgyűjteményében

Schmitt József: Rudics Józsefné szül. Vojnich Jozsefa Kunigunda (1803–1832) 1830, reformkori női díszmagyarban, a SZVM Történelmi osztályának fényképgyűjteményében

Altató Mária (ismeretlen magyarországi mester, 1720 körül) és Brünni Szűzanya (Johann Fertli 1730), a doroszlói és a pancsovai Segítő Mária-kegyképek (ismeretlen magyarországi mesterek, 18. század), a bácsi, pancsovai, szatai Brünni Szűzanya (ismeretlen magyarországi mesterek, 18. század), a zimonyi Fekete Mária (ismeretlen magyarországi mester, 18. század) és az adorjáni, valamint karlócai Béke-kápolna Napbaöltözött asszonyai (ismeretlen magyarországi mesterek, 19. század). A 18. század második feléig szinte minden plébánia lelki gondozását a ferencesek végezték (székhelyük volt Szabadkán, Zomborban, Bácsón, Péterváradon, Rumán, Pancsován és Zimonyban), a világi papság megerősödése csak a század második felében történik meg. Vidékünkön a ferenceseken kívül csak a jezsuiták alapítottak egy rendházat, a péterváradit 1693-ban, azt is az egész rendet feloszlató rendelettel 1773-ban beszüntették, mint a zombori, péterváradit, rumai és pancsovai ferences kolostorokat rá egy évtizedre. A területen lévő falusi templomok építésének virágkora 1770 körül indul, s eltart a 19. század második évtizedéig. Ezeknek a templomoknak a berendezése a mi barokk és felvilágosodás kori művészeti örökségünk java (KORHECZ PAPP-KOVAČEV NINKOV 2005).

A Duna–Tisza köze hagyományosan a pest-budai mesterek piacának számított, áraik töredékei voltak a bécsi mesterek juttatásainak, viszont mesterségbeli tudásuk megfelelt, ezért leginkább felénk fordultak rendeléseikkel a ferencesek által vezetett plébániák. A 19. században megszűntetett céhes rendszer végigkövette a középkortól az újkorig a képzőművészeteket is, viszont festő céhet csak nagyon kevés városban alapítottak. A festő- és szobrászművészek vagy régi magyar szóhasználattal képírók és képfaragók családi műhelyekben sajátították el a mesterség minden csínját-bínját, leginkább apáról fiúra vagy apósról vőre szállt a műhely. Egy festőműhely a középkorban, de az újkorban is térségeinkben egészen a 19. század elejéig elsősorban gazdasági vállalkozás volt, anyagi tőkéjét a generációkon át öröklődő szerszámok és anyagkészlet jelentette, szellemi tőkéje a mesterségbeli tudás volt. A műhely munkája, fennmaradása volt az elsődleges cél. A festők jogállásban semmiben sem különböztek más mesterektől. A műhelyt a mester vezette, a tanulni vágyó fiatalok inasként kezdtek, majd legényként folytatták a tudás elsajátítását, hogy a mesterremek elkészítésével és persze a céhnek járó taksa kifizetése után felszabaduljanak, önálló mesterekké váljanak. A különböző profilú festők (figura-, kártya-, miniatúra-, címfestők, bőrművesek, textiltervezők, aranyozók stb.) teljesen egyenrangúak voltak. Természetesen egy oltárképért vagy történeti jelenetért lehetett a legnagyobb fizetséget kérni. Csak a másodgenerációs pest-budai mesterek jutottak el a bécsi akadémiaira (JÁVOR 2006). E mesterek műhelyeikben készítették el műveiket (oltárképek, szobrok), melyeket becsomagolva vízi úton (a Dunán Bajáig, Szolnoktól a Tiszán) szállítottak le, s legtöbbször ők maguk kísérték és építették be a helyszínen (KORHECZ PAPP 2009: 137). Ilyen alkalmakkor tehettek eleget a helyi portrérendeléseknek is.

A legkorábbi, levéltári forrásokkal is igazolható budai mesterekhez köthető együtttest a szabadkai ferencesek őrzik. Az 1470-ben emelt szabadkai várban 1710 után kialakított Szent Mihály-kápolna oltárképe elkallódott, miután a várat templommá építették át 1730 és 1736 között. Új, háromemeletes főoltárát a ferencesek a budai Hörger Antal (1676–1765) szobrászművésznél rendelték meg, aranyozását és az oltárképek elkészítését a szintén budai Stettner Sebestyén (1699–1758) festőművész vállalta fel 1741-ben (ZÁVODCZKI 1751: 30). A román szentélyű, de gótikus hajójú bácsi ferences csarnoktemplom első fő- és mellékoltárképeit még az 1720-as években festették (CVEKAN 1985: 23) magyarországi mesterek, viszont jelzet és szerződés híján nem attribuíhatók. 1753–54-ben kápolnákkal bővítették a főhajót, melyekben Senser Pál (1716–1758) pécsi festő és egy ismeretlen újvidéki mester alkotásaival díszítették oltáraikat, ez

Stettner Sebastyán: Szent Mihály arkangyal, a mennyei seregek fővezére (1741, a szabadtéri ferences templom egykori háromemeletes főoltárának képe)

utóbbiét 1774-ben Falkoner Ferenc (1737–1792) budai festő magasabb minőségű műve cserélték. A zombori ferencesek központi budai templomukon keresztül juthattak első oltárképeikhez, melyek budai illetőségű mestereinek nevei jelenleg még ismeretlenek (KAIZER 1932: 44).

A 18. század utolsó és a 19. század első évtizedeiben, általában típus-tervek szerint emelt falusi plébániatemplomainkba legtöbbször késő barokk pest-budai és bécsi mesterek művei kerültek: Falkoner Ferenc (1737–1792), Falkoner József (1765–1808), Amon József (Apatinban, működött 1750–1770), Mertz János (Módoson, működött 1785–1801) budai, Schöffl Károly József (1776–1851), Schmitt József, Volnhoffer János (Cserögön, működött 1780–1810), Schwarz József (Szajánban, működött 1798–1822) pesti, valamint Paul Troger (Csókán, 1698–1762), F. I. Leicher (Écskán és Péterváradon, 1727–1812), Martin Johann Schmidt (Szabadkán, 1718–1801), Johann Weller (Regőcén és Órszálláson, 1785–1817) és Hubert Mauer (Adán és Szelencsén, 1738–1818) bécsi nagymesterek nevei fémjelzik őket. Ezen kettős irányultság megmarad a 19. század folyamán is.

Az egyházi festészet a 19. század elejére elvesztette korábbi fölényét a képzőművészeti műfajokon belül, megrekedt, ritkán érte el a többi műfajban kifejeződő minőséget, ennek okait elsősorban a felvilágosodás szellemi égiszének antiklerikális beállítottságában lehet keresni. A késő barokk hagyományok szinte töretlenül folytatódtak a 19. század első évtizedei-

ben elkészült szakrális alkotásokban, talán csak annyi változással, hogy az oltárképek alakjai nyúlánkabbá, a barokkos kompozíciók higgadtabbá, a tüzes színek halványabbá válnak. A 19. század második harmadától a szekularizáció folytatódásával mindinkább eltolódik a hangsúly a világi festészet felé, s az egyházi festészet tereire kiránduló akadémiai felkészültséggel rendelkező nagymesterek mellett néhány, a műfajra specializálódott „egyházi festész” jelenik meg a nagybecsű képírók helyett. A Délvidéken legtöbbször foglalkoztatott mester a pesti Pesky József (1795–1862) és fia, Pesky Ede (1835–1910), mellettük Jenny Alajos (?–1834, Pacsér) és Kliegl József (1795–1870) viszont egy-egy oltárképpel képviselteti magát (Dunacséb – Títel). Kuriózumként említhető meg a görög származású pesti Laccataris Demeter (1798–1864) neve is (Bács, ferencesek). Barabás Miklóshoz (1810–1898) négy (Zenta, Topolya), Molnár Józsefhez (1821–1899) egy (Topolya), Than Mórhoz (1828–1899) viszont kilenc oltárkép (Óbecse, Törökkanizsa, Kishegyes, Szenttamás, Felsőhegy) köthető a Délvidéken. Györgyi Giergl Alajos (1821–1863) Csókán, Székely Bertalan (1835–1910) Törökkanizsán és Nagybecskerekén, Jakobey Károly (1826–1891) számos oltárképpel és falképpel jeleskedett. A bécsiek közül Joseph Kessler (1825–1887) „Historienmaler”-től rendeltek legtöbb oltárképet a 19. század második felében (Kúla, Gajdobra, Bácsföldvár, Dunacséb, Ókér, Szilberek), de Johann Till (1827–1894) (Magyarkanizsa, Temerin) és Joseph Führich (1800–1876) (Temerin) neve is megjelenik. A századfordulóról még a pesti Lohr Ferencet (1871–1946) és Szirmai Antalt (1860–1927) említhetjük, mindketten a murális műfajban dolgoztak többet. A sort néhány gyengébb kismester műve is tarkítja: Graits Endre (1854–1909), Kaldewey Kelemen pécsi művészek, valamint Lacza Endre (1815 k.–1882) kalocsai és Linhart József pesti festő.

A 20. század elején a térség ugrásszerű fejlődésével sok barokk kori templomot bontottak le, s építettek helyükbe újat, nagyobbat neoromán vagy neogótikus stílusban, pl. Szabadkán, Topolyán, Újvidéken, Futakon, megsemmisítve az eredeti, pótolhatatlan berendezéssel együtt a műalkotásokat. Más helyeken a meglévő oltárakba csináltattak modernebb oltárképeket, félretéve a korábbi, sokszor kvalitásos műtárgyakat, melyek idővel elkallódtak. A legnagyobb károkat kétségtelenül a II. világháború után bekövetkezett változások hozták, amikor a németység kitelepítése után több egyházukat lebontották (Fülöpszállás, Gádor) a gazdátlanul maradtakat folyamatosan rombolják, fosztogatják (Bácsszentiván, Bácsújfalú, Küllöd stb.).

A délvidéki városok mesterei

A képírók általában csak nagyobb városokban tudták megélhetésüket megteremteni, vidékünkön elsősorban a szabad királyi városi rangú helységekben. Ezt a rangot elsőként 1748-ban Újvidék kapta meg Mária Terézia császárnőtől, magyar királynőtől. Zombor rá egy esztendőre nyerte el, Szabadka viszont évtizedekkel később, 1779-ben. Az első, a katolikus egyház számára magasabb színvonalon dolgozó, a Délvidéken megtelepedő mesterekről Zomborból van hír, a 18. század utolsó évtizedeiből. Az 1773-as összeírásban szerepel bizonyos „Joannes Hoffnagel pictor Imperio”, aki vándorfestő lehetett, sajnos nevét eddig semmilyen alkotással nem lehetett összekötni (1984: 133). Kronovetter Pál (1748–1787), a híres pesti festőcsalád leszármazottja 1780 körül telepedik le Zomborban. Trencsén városából telepedik 1793 körül Zomborba a prágai születésű, cseh nemzetiségű Mathias Hanisch (1754 k.–1806) vándorfestő, akinek egy bő évtizedes termékeny délvidéki, a kalocsa-bácsi érsekség területéhez köthető működéséről vannak adataink. Helyét másodrangú mesterek próbálták betölteni, mint a bajai születésű, de apatini mesterként is emlegetett Tordy Antal (Szond, 1795–?, Hercegszántó). Az 1816-ban felszentelt regőcei Krisztus mennybemenetele templom szobrai Dunaiszky Lőrinc (1784–1837) pesti szobrászművész tehetségét dicsérik, az oltárépítményt a zombori Salzer-

*Dunaiszky Lőrinc (feltételezeten): Fájdalmas Szűzanya, 1817 körül,
a regőcei Jézus mennybemenetele templom kriptájában*

műhely tervezte-kivitelezte (Ismeretlen szerző: 1862: 16), akihez a szabadkai Szentháromság-émlékmű is köthető. Az oltárképeket a bécsi Johann Weller jegyezte. A föntiekből is kitűnik, hogy kvalitásos festőművésszel akkoriban a megyeszékhely már nem dicsekedhetett. Feltehetően a regőcei templom kegyúri kriptájában lévő Fájdalmas Szűzanya is Dunaiszky keze munkája. A klasszicista szobrászat másik szép példája Koin Mihály sír-émléke a szabadkai ferences templom falába építve, melyet a pesti Huber József (1777–1832) jegyzett (GAJDOS 1995: 18).

A továbbiakban azoknak a magyarországi barokk és késő barokk mestereknek a rövid életrajzát teszem közzé, akik nevéhez jelentős délvidéki hagyaték kapcsolódik, melyet a személyes restaurálási és terepfelmérési munkának köszönhetően sikerült feltárni, s így a feledéstől megmenteni.

Stettner Sebestyén (Sebastianus Stetner: Dorst, 1699–Buda, 1758) bajországi születésű aranyozó és festő már kész mesterként 1727-ben telepedik meg Budán, ahol 1736-ban választják budai polgárrá. 1738-ban megnősül-vén házat szerez és műhelyt vezet. Itáliai iskolázottságú jelzetlen műveivel a 18. század első felének budai festészetét egyedülként képviseli. A szabadkai ferences Háztörténetben lejegyzett szerződés adta kiindulópontként, 1995 és 1999 között restaurálva négy egykori, 1741-ben készült oltárképét sikerült nyolc további magyarországi művét stíluskritikai és festészettechnikai alapon attribuíálni, s ezzel „életre kelteni” az eddig csupán levéltári adatokban szereplő mestert. A szegedi Dömötör-templom egykori háromemeletes főoltárának képeit (Szent Dömötör megdicsőülése, Szent Borbála allegóriája, Szent György oromkép) 1739-ben festette, valamint a Szent Család-oltár Hazatérés Egyiptomból című képét. A szabadkai nemesek, polgárok és a házfőnök adományából 1741-ben learanyozza a szintén háromemeletes főoltárukat, és megfesti a hozzá tartozó hét képet: (Szent Mihály főoltárkép, Szent György, Cecília és Szent Lúcia, valamint Xavéri Szent Ferenc, Szent Elek és a Boldogságos Szűzanya). A pesti ferences templom mellékoltárait 1743-ban festi meg a Szűz Mária és Szent József eljegyzése, valamint a Szűz Mária oktatása kompozíciókat. A Skapuláris Szűzanya oltárképe – mely szintén az 1740-es évekhez köthető – hosszas vándorlás után a bajai Szent Rókus-kápolna mellékoltárára került, a művésznek szentelt vándorkiállítás szabadkai kiinduló helyszínén került sor restaurálására élőben. Kései művei az esztergomi ferences templom mellékoltárképei: Szent György, Szent Flórián, Alkantarai Szent Péter és Kapisztrán Szent János 1756-ból. Portréi elkallódtak (KORHECZ PAPP 2012).

Szenzer Pál (Paulus Antonius Senser: Eszék, 1716. k.–Pécs, 1758) Eszéken töltötte ifjúságát, tanuló- és korai alkotóéveit, melyekről nem tudni semmi pontosat. Szenzer Pált a pécsi levéltári források 1742-ben

Szenzer-műhely: Szentháromság, 1740-es évek, a bácsújfalusi első plébániatemplom egykori főoltárképének részlete

említik először, amikor mint még eszéki festő megtisztította a pécsi székesegyház Szent Imre festményét. Szenzer 1747-ben kap polgárjogot Pécsen, s a harmincforintos illeték helyett megfesti Justitia alakját. Az egyházi megrendelések mellett, melyekhez a kor szokása szerint grafikai előképeket használt, Szenzer polgári és nemesi családoknál festett arcképeket, melyek közül csak egyet, Berényi püspökét ismerjük 1745-ből. Alkotásaival az egykori pécsi püspökség templomaiban találkozhatunk: Pécs, Siklós, Máriagyűd, Eszék, Vukovár, Diakovár, Bród, viszont a ferences kapcsolatoknak köszönhetően a Száva túloldalára, Kraljeva Sutjeskába és Visokóba is eljutottak művei (REPANIĆ BRAUN 2004: 174). Ezen a ferences vonalon került kapcsolatba a Bácskával is, a bácsi ferences templom részére 1753-ban festi meg a Pádúai Szent Antal mellékoltárképet és a Szent Vendel predellaképet, mely utóbbit 1991-ben ellopták. Ugyanitt őrzik Szent Rókus festményét is, melyek sikeres restaurálásukat követően (2007/2008) visszahelyezték a Nagyboldogasszony-templom mellékoltárait. A bácsi rendház Szent Didák megdicsőülését ábrázoló művét is Szenzer műhelyének tulajdoníthatjuk. A ferencesek által egykoron vezetett szelencsei első kis vályogtemplom Szentháromság oltárképe is a pécsi mesternek attribuítható, mely alapján képet alkothattunk falusi templomainak az 1740-es években készült eredeti berendezéseiről, melyek szinte kivétel nélkül megsemmisültek, elkallódtak az idők folyamán (KORHECZ PAPP 2009).

Falkoner Ferenc: Szent Franciska (1776, a futaki egykori Szentháromság-templom mellékoltárképe), mely gróf Hadik András feleségének védőszentjét ábrázolja

Falkoner Ferenc (Franciscus Falconer: Buda, 1737–Buda, 1792) a skót eredetű, az egész 18. században alkotó budai Falkoner (Falconer, Falkonet, Valconier) művészcsalád legismertebb tagja. Mindannyian a Falkoner György (Skócia, 1646 ?–Buda, 1741) által 1704-től alapított budai műhelyt vitték tovább. György tizennégy gyermeke közül legidősebb fia, Polykárp, valamint Henrik József (Juliánus karmelita szerzetes), Antal és Anna Erzsébet (Zsófia néven klarissza apáca) is festők lettek. Falkoner Xavér Ferenc édesapja, Polykárp halála után mostohaapja, Schultz János Frigyes (Johann Friedrich, 1711–1761) lett a műhely vezetője; Ferenc az ő műhelyében sajátította el a festészet alapjait (NÉMETHY 1883: 108). 1756-ban iratkozott be a bécsi akadémiára, onnan visszatérve Ferenc lett a budai várbeli, nagyapai ház egyedüli tulajdonosa 1759-től. Mostohaapja halálával ő vált a műhely vezetőjévé, s budai polgárrá 1761-ben. Fiának, Falkoner József Ferencnek (Joseph Falconer, Buda, 1765–Buda, 1808) a halálával a Falkoner család fiúágon megszakadt. Falkoner Ferenc az egykori kapisztránus ferences tartomány legfoglalkoztatottabb művésze volt, képei díszítik a nekcei, bródi, eszéki, bajai és bácsi ferences templomok mellékoltárait (REPANIĆ BRAUN 2004: 184). Gróf Hadik András az egykori futaki plébániatemplomba négy oltárképet rendelt tőle 1776-ban (Szent András, Szent Franciska, Keresztrefeszítés, Szent Anna). A szegedi minorita templom mellékoltárain predellaképeit láthatjuk. Kutatásaink-

*Kronovetter Pál: Szentháromság,
1784, a zombori Szentháromság-
templom főoltárképe*

nak köszönhetően a bajai ferences templom mellékoltárain hat alkotását azonosítottuk, s a nyolc refektóriumai ferences portrét és a Jótanács Anyja kegyképet is opusába sorolhatjuk immár (KORHECZ PAPP 2011: 73–88). Fiának, Falkoner Józsefnek három főoltárképével találkozhatunk a Bácskában: Kishegyesen, Béregen és Szondon, de a feldúlt szerémségi Kukujevci templomának Fájdalmas Szűzanya oltárképe is az ő munkája (ŠKORIĆ 2009: 100).

Kronovetter Pál (Paulus Kronovetter: Pest, 1748–Zombor, 1787) Kalocsáról 1780 után Zomborba telepedett pesti festőcsalád fiának működéséről több adat is ismert: Kronovetter Pál 1786-ban köt házasságot, majd 1787-ben halt meg Zomborban, amint az a Szentháromság-plébánia halotti anyakönyvében olvasható, 39 éves korában (VASIĆ 1984: 132). Az egri ferencesek főoltárát 1778–79-ben aranyozta. Zomborban a ferencesek számára festi ki a templom szentélyét 1783-ban, majd 1784-ben elkészíti a Szentháromság-főoltárképet és a keresztre feszítést ábrázoló nagyböjti leplet (KAIZER 1932: 44). Az ő nevéhez köthetőek a bácsi Szent Pál-templom fő- és mellékoltárképei (Szűz Mária mennybevétele, Immaculata, Szent Kereszt) 1785-ből, melyek elenyésztek, mint ahogyan a kalocsai székesegyház és a foktői templom szentélyében lévő falképei is. Kronovetter Gábor (?–1774 előtt) pesti festőművész és Erzsébet fiát, Pált 1748. január

Hanisch Máttyás: Szent Péter és Pál megdicsőülése (1790-es évek, a monostorszei plébániatemplom főoltárképe), a monumentális (4×2,5 m) oltárképet a kiállításon restauráltam élőben

11-én keresztelik meg a pesti plébániatemplomban.¹ Gábor 1738-ban iratkozott be a bécsi akadémiára, s 1739-ben házasodott Bécsben, később még kétszer nősült. 1754-ben a szolnoki ferenceseknek dolgozik, 1761-ben festi a gyöngyösi ferencesek Sarlós Boldogasszony főoltárképét, mellyel sok stílusbeli hasonlóságot mutat fia munkája. Kronovetter Gábor apja, József (?–1744 előtt) szintén festőművész volt, akit 1714-ben mint pécsi, 1734-ben már mint pesti polgárt emlegetnek (GARAS 1955: 230).

Hanik Máttyás (Mathias Hanisch: Prága, 1754 k.–Vukovár, 1806) birodalmi vándorfestő a fővárost megkerülve telepedett a felvidéki Trencsénből Zomborba 1793 körül. A kalocsa-bácsi érsekség festőjeként említhetjük, hisz az utóbbi évek kutatásainak köszönhetően több mint félszáz művét sikerült azonosítani s nagy részüket restaurálni. A feltehetően családi műhelyben tanult művész sajátos barnás-narancsos háttérű, markáns arcú szentjeiről felismerhető stílusában alkotott, továbbélte a barokk kor szak formáit. A Szabadkai Ferences Rendház 32, a bácsi hat ferences szentet megjelenítő, a Kalocsai Érseki Kincstár 8 érsekportréját, a Vukovári Ferences Rendház két portrét, a Szabadkai Városi Múzeum Szucsics Boldizsárné Barich Anna arcképét őrzi e szerzőtől. A zombori Városi Múzeum gyűjteményében egy oltárképe található. Baja, Bácsbokod, Béreg,

¹ Köszönet Jancsó Évának a kutatásban nyújtott segítségével.

Schöfft József: Szent Flórián (1810 körül, a bácsi Szent Pál-plébániatemplom egykori mellékoltárképe), római vértanúhoz tűzvész ellen fohászkodtak

Doroszló, Jánoshalma, Monostorszeg, Szépliget templomaiban tekinthetjük meg műveit (KORHECZ PAPP 2013).

Schöfft Károly József (Joseph Carl Schöfft [Schoefft, Schaeft, Schafl], Pest, 1776–Pest, 1851) korának kedvelt és megbízásokkal elhalmozott mestere volt. Pest vezető festőművészeként tevékenykedett, a család által fenntartott műhelyből számos fővárosi és vidéki templom oltárképe származik. Édesapja, *Schöfft József* (Doberschau, 1745 k.–Pest, 1803 u.) Németországból telepedett Magyarországra, 1776-ban lett pesti polgár. A Hét bagolyhoz címzett háza és műterme a Maler-Gasséban (Képiró utca) volt, melyet műhelyükről neveztek így el. Schöfft Károly József 1802-ben iratkozott be a bécsi akadémiára, festőként és festő fiaként (FLEISCHER 1935: 81). Tizenkét gyermeke született, közülük Ágoston híres festő lett, Ottó és Borbála is e művészetet tanulták, Tivadar fia építészként működött (LYKA 1942: 507). Oltárképei áhítatot keltők, „átmenetet” jelentenek a barokk–klasszicizmus és romantika között, jellegzetes alakjai könnyen felismerhetővé teszik alkotásait. Festményei a 19. század eleji hazai termés legkiválóbbjai. Portréi közül említésre méltók I. Ferenc császár portréi, Pázmány Péteré és Széchenyi Istváné. Rozgonyi Cecíliát és Ferenczy Pásztorlánykáját az *Aurora*, illetve a *Hébe* számára metszette rézbe. Mű-

*Pesky József: Mihail Radišić (Mojsej)
kapitány (Szerb Matica Galériája, ltsz.:
GMS/U 106)*

vészetét a magyar kutatás kissé elhanyagolta, munkásságával inkább a régi források foglalkoztak, ebben történt az utóbbi időben némi áttörés (ROKAY 2008). Schöffl Károly József főleg oltárképeket festett, melyek a történelmi Magyarország szinte minden részére eljutottak, a Délvidéken tucatnyi műve ismert. A Szentháromság egykori mellékoltárképe a Szabadkai Városi Múzeum művészeti gyűjteményét gazdagítja. Oltárképei Abony, Ada, Baja-Kálvária, Bács, Bicsérd, Buda-Tabán, Cegléd, Csátalja, Gyöngyös, Jobbágyi, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Mezőberény, Nógrád, Pest-Terézváros, Ravazd, Suhopolje (Horvátország), Szabadka, Szeged, Szerbcsernye, Tápa, Törökbecse, Versec, Zombor templomaiban, valamint a Budapesti Történelmi Múzeumban és a Váci Egyházi Gyűjteményben található meg (KORHECZ PAPP 2013: 150).

Pesky József (Joseph Pesky, Pest, 1795–Pest, 1862), a magyar biedermeier portré- és templomfestészet kiemelkedő alakja volt, aki Magyarország szinte valamennyi katolikus templomába festett oltárképet. A Délvidéken az apatini, a hódási, a bácsi, a dunacsébi, a kúlai, a bácsújfalusi, a nemesmiliticsi, a szépligeti templomok, valamint a nagybecskereki leánynevelő intézet kápolnájának és a szabadkai ferencesek templomának egykori oltárképeit ismerjük tőle (KORHECZ PAPP 2009: 137). Az újvidéki Szerb Matica Galériája őrzi az egyetlen délvidéki arcképfestői munkáját, Mihail Radišić kapitány portréját. A többgenerációs morva származású pesti festőcsalád, alapítója Pesky Mihály (?–1826) díszletfestő volt, aki oltárképeket is készített. Józsefet a korabeli Pest egyik legeredetibb tehetségének tartották, Kazinczy is nagyra becsülte, Toldy Ferenc barátja volt, és Kisfaludynak is dolgozott. Portréikat is megfestette számos kiemelkedő

személyiség arcképével egyetemben. 1815 és 1818 között látogatta a bécsi akadémiát (FLEISCHER 1935: 74). Pesky József szorosra tudta fűzni viszonyát az egyházi donátorokkal, egészen oltárképfestésre rendezkedett be, szinte gyári termelést folytatott. Még rendes műteremre sem költött, egyszerű lakószobában állította össze metszetek nyomán nagyszámú oltárképét. Sok jeles művész tanult Peskynél festeni, mint pl. Györgyi Giergl Alajos és Kozina Sándor. Fia, Pesky Ede (1835–1910) és unokája, Vilma (1875–?) is folytatta a családi hagyományt (ÉBER1935: II. 291).

A kutatás, melynek művészet- és kultúrtörténeti eredményeit szerettem volna összefoglalni, a megközelítőleg felszáz délvidéki oltárkép restaurálása nyomán indult s mélyült el. A megszülető technikatörténeti jellegű hiánypótló eredmények viszont specifikus voltak okán más, főként szakmai közönség érdeklődését kelthetik fel inkább, ezért e helyen nem szándékoztam e témát elmélyíteni (KORHECZ PAPP 2014). A restaurátorok sokrétű tevékenységének, szerepének és felelősségének felértékelődéséről tanúskodnak a Nyugat-Európában az utóbbi évtizedekben meginduló művészet-technikai történeti kutatások eredményei, mely hozzáállás a magyarországi anyag kutatásával és közzétételével nagyszerű helyi jellegzetességek felismeréséhez vezethetnek. E módszer magában foglalja a művészek és műhelyek tanulmányozását, ahol a műalkotások bizonyos és nem akármilyen, a kor által jelentősen determinált alapanyagok és technikák alkalmazásával születtek meg. A „technical history of art” hidat képez a restaurátorok, természettudósok és művészettörténészek között.

Irodalom

- CVEKAN, Paškal (1977): *Subotički franjevački samostan i crkva*. Plamen, Subotica
 (1985): *Franjevci u Baču*. Virovitica
- DURANCI Bela (1973): *Magyar képzőművészek alkotásai Vajdaságban (1830–1930)*. Városi Múzeum, Szabadka
- ÉBER László (szerk.) (1935): *Művészeti Lexikon*. Budapest
- FLEISCHER Gyula (1935): *Magyarok a bécsi képzőművészeti akadémián*. Budapest
- GAJDOS Tibor (1995): *Szabadka képzőművészete*. Életjel, Szabadka
- GARAS Klára (1953): *Magyarországi festészet a 17. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest
 (1955): *Magyarországi festészet a 18. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- ISMERTLEN szerző: *Rigicza és környéke*. Baja, 1862
- JÁVOR Anna (2006): Céhbeliek és akadémikusok. In: *Ars Hungarica*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 49–64.
- KAIZER Nándor (1932): *A zombori ferences zárda (a Bono Michalevich által összeállított háztörténet latin nyelvű átírata)*. Magyar Ferences Levéltár, Budapest

- KORHECZ PAPP Zsuzsanna (2007): A szabadkai ferencesek Szent Rókus képeinek restaurálása. In: *Ex Pannonia*. Szabadkai Történelmi Levéltár, Szabadka
- (2008): *Újjászületések*. Életjel, Szabadka
- (2008): Stettner Sebestyén budai festő Szabadkán. In: *Művészettörténeti Értesítő* 58. Akadémiai Kiadó, Budapest
- (2009): Pesky József három oltárképeinek restaurálása. In: *Bácsország* 48. Szabadka, 137–141.
- (2009): Paulus Antonius Senser (1716–1758) pécsi festő művei a Bácskában. In: Kerny Terézia–Tüskés Anna szerk.: *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. CentArt, Budapest, 221–224.
- (2010): Дела Ф. И. Лежера у Војводини и њихова рестаурација. *Гласник ДКС* 35. Београд: Друштво конзерватора Србије, 133–137.
- (2011): Falkoner Xavér Ferec (1737–1792) budai festő művei. *Művészettörténeti Értesítő* 61. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011/1–2. 73–88.
- (2012): Mathias Hanisch, egy későbarokk vándorfestő Magyarországon. *Művészettörténeti Értesítő* 62. Akadémiai Kiadó, Budapest
- (2012): *Sebastian Stetner pictor Budensis*. Városi Múzeum, Szabadka
- (2013): Schöff József (1776–1851) oltárképeinek festéstechnikája. In: *Műtárgyvédelem* 36. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
- (2013): *Mathias Hanisch pictor Imperio*. Szabadkai Városi Múzeum, Szabadka
- KORHECZ PAPP Zsuzsanna–KOVÁČEV NINKOV Olga (2005): *Barok u Vojvodini/Barokk a Vajdaságban/Barock in Vojvodina*. Városi Múzeum, Szabadka
- KOVÁČEV NINKOV Olga (2006): Adalék Topolya szakrális emlékeinek kutatásához. In: *Museion* 5. Városi Múzeum, Szabadka
- KULIĆ, Branka (2007): *Novosadske drvorezbarske radionice u 18. veku*. Galerija Matice srpske, Novi Sad
- LYKA Károly (1942): *Magyar művészet 1800–1850*. Budapest
- MIHÁLYI Katalin (2014): A Vajdasági Magyar Képtár születésének mozaikcokái. *Magyar Szó*, 2014. 04. 10.
- MILANOVIĆ JOVIĆ, Olivera (1978): Iz slikarstva i primenjene umetnosti u Banatu. In: *Gađa VII*. Zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad
- (1981): Iz slikarstva i primenjene umetnosti Banata. In: *Gađa X*. Zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad
- (1988): *Umetnost u Bačkoj u XVIII i prvoj polovini XIX veka* (Arhitektura). Zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad
- (1989): *Iz arhitekture, slikarstva i primenjene umetnosti Bačke*. Zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad, 1989
- MOMIROVIĆ, Petar (szerk.) (1986): *Popis slikarskih i vajarskih dela u društvenom posedu i privatnoj svojini na području Bačke*. Društvo muzejskih radnika Vojvodine. Sekcija istoričara umetnosti, Novi Sad
- (1989): *Registar autora slikarskih i vajarskih dela u društvenom posedu i privatnoj svojini na području Srema, Banata i Bačke*. Društvo muzejskih radnika Vojvodine, Sekcija istoričara umetnosti, Novi Sad

- NÉMETHY Lajos (1883): Adatok a festés történetéhez Budapesten a XVII. és XVIII. században II. In: *Archeológiai Értesítő*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 99–109.
- NINKOV K. Olga: *Vajdasági Magyar Képtár (1830–1930)*. Szabadkai Városi Múzeum, Szabadka
- ROKAY Zoltán (2008): *Egy „elfelejtett” történelem festő, avagy a Pásztorlánykától az oltárképig*. Óbecse
- REPANIĆ BRAUN, Mirjana (2004): *Barokno slikarstvo u hrvatskoj franjevačkoj provinciji Sv. Ćirila i Metoda*. Zagreb
- ŠKORIĆ, Dušan (2009): A Falconer művészcsalád alkotásai a Vajdaságban. *Bácsország 49*. Szabadka, 100–109.
- SZABÓ Júlia–SZÉPHELYI F. György (szerk.) (1981): *Művészet Magyarországon 1830–1870* (kat.). MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, Budapest
- VÁARTACIU MEDELET, Rodica (2012): *Barock im Banat*. Eine europäische Kulturlandschaft. Schnell&Steiner, Regensburg
- VASIĆ, Pavle (1984): *Umetnička topografija Sombora*. Matica srpska, Novi Sad
- ZÁDOR Anna (1980): Művészetünk 1780–1830 között. In: Szabolcsi Hedvig–Galavics Géza (szerk.): *Művészet Magyarországon 1780–1830* (kat.). MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, Budapest
- ZÁDOR Anna–GENTHON István (szerk.) (1968): *Művészeti Lexikon I–IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- ZÁVODCZKI Danielis (szerk.): *Archivium religiosae domus Szabatkiensis fratrum minorum provinciae Hungariae SSMI Salvatoris ab anno 1692... compositum opera p. Danielis Zavodczki, anno 1751. (1692) 1751–1805, inv. nr.: Ia., Kézirat, Szabadkai Ferences Rendház*